

ІДЕЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПАДЩИНИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ (П. БЛОНСЬКИЙ, М. ЧЕХОВ, В. ШУЛЬГІН, М. КРУПЕНІНА)

Юрій Шевченко

Василівська гімназія «Сузір'я»

Анотація:

У статті аналізуються ідеї вітчизняних педагогів щодо диференціації процесу навчання учнів. Автор розкриває основні положення концепції трудової школи, яку розробляли педагоги після 1917 року. Основна увага у статті зосереджена на виявленні організаційно-педагогічних умов для створення системи допрофільної підготовки учнів основної школи.

Аннотация:

Шевченко Юрий. Идеи дифференциации обучения в основной школе: историко-педагогический анализ наследия отечественных педагогов (П. Блонский, М. Чехов, В. Шульгин, М. Крупенина).

В статье анализируются идеи отечественных педагогов, касающиеся проблемы дифференциации процесса обучения учащихся. Автор раскрывает основные положения концепции трудовой школы, которую разрабатывали педагоги после 1917 года. Основное внимание в статье сосредоточено на выявлении организационно-педагогических условий для создания системы предпрофильной подготовки учащихся основной школы.

Resume:

Shevchenko Yuriy. Ideas of education differentiation in secondary school: historical and pedagogical analysis of native teachers' heritage (P. Blonskyi, M. Chekhov, V. Shul'gin, M. Krupenina).

The author analyzes the ideas of native teachers on the issue of differentiation of the learning process of students. The article reveals the basic concept of the labor school which was developed by after 1917. The emphasis is focused on identifying organizational - pedagogical conditions for the construction of pre-profile preparation of basic school students.

Ключові слова:

допрофільна підготовка, диференціація навчання.

Ключевые слова:

предпрофильная подготовка, дифференциация обучения.

Key words:

pre-profile preparation, differentiation of education.

Постановка проблеми. Вітчизняна педагогічна наука початку ХХІ століття характеризується тенденцією до посилення пошукової та інноваційної діяльності, яка має обґрунтовувати нові гуманістичні засади та впроваджувати їх у шкільну практику. Побудова освітньої траєкторії для кожного учня, розбудова освітнього простору особистості в Україні, де профільне навчання у старшій школі, зокрема допрофільна підготовка учнів основної школи (згідно з новою редакцією Концепції профільного навчання у старшій школі), посідає одне з провідних місць у розв'язанні проблем інтелектуального, вольового, емоційного, духовного та фізичного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим складником досліджуваної проблеми є розгляд диференціації навчання як у школі, так і загалом у соціокультурному середовищі, про що йдеться у працях І. Беха, Н. Бібік, Я. Коломенського, В. Рибалки, Г. Щукіної та інших. Питанням створення системи допрофільної освіти присвячено дисертації останніх років Є. Єфімової [2], Р. Мелекесової [5], Є. Чепікової [6] та ін.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у вивченні історико-педагогічних джерел проблеми диференціації навчання учнів основної школи. Об'єктом дослідження є ідеї диференціації навчання учнівської молоді; предметом дослідження – процес допрофільної підготовки учнів основної школи. Методологія дослідження полягає

в огляді та аналізі історико-педагогічних джерел, що містять характеристику концепції трудової школи, політехнізм шкільної освіти тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи основні ідеї педагогів, які розбудовували концептуальні засади трудової школи, потрібно зупинитися на поглядах П. П. Блонського (1884-941). Педагог вважав, що традиційна навчальна школа – школа «вільних теоретичних наук» відірвана від праці і трудової культури. На його думку, традиційна навчальна школа є школою слухання і споглядання, але ніяк не школою дії. Критикуючи наявну впродовж тисячоліть традиційну навчальну школу (монастирська школа з богословсько-схоластичним багажем), П. П. Блонський вказував, що вона у новий час поступилася місцем створеною гуманістами гімназії, яка займалася вихованням дітей дворян і чиновників [1, с. 14]. Програма класичної гімназії, на думку П. Блонського, не відповідала вимогам індустріальної епохи, до того ж і паперовий метод навчання (підручник і зошит), і загальний дух формально-бюрократичного виховання не відповідав вимогам сучасної культури: «Сучасному життю потрібні ... не так звані “теоретики” з освітою, відсталою від сучасної культури на кілька століть ... Основне дорікання традиційній школі те, що вона у наше бурхливе століття індустріальних і наукових відкриттів, у наше напружене століття активності, дії, демократії та праці випускає справжніх дикунів розумом і вмінням, людей,

здатних лише заважати прогресу, жалюгідних у своїй розумовій необізнаності та практичній безпорадності, але таких, що відрізняються аристократичним презирством до народної маси» [1, с. 14–15].

Відзначимо, що саме П. Блонський вплинув на розбудову післяреволюційної вітчизняної педагогіки, і, зокрема на розв'язання проблем, що пов'язані з допрофільною підготовкою учнів. У центрі педагогічного процесу, на переконання П. Блонського, є дитина, і згідно з цим підходом, учений розробив типологію учнів, в основі якої – принцип «сильний – слабкий», що має вияв у фізичному, розумовому, психологічному розвитку. Особливу увагу педагог приділяв вивченню психічного розвитку учнів слабого типу. На його думку, дитина такого типу стає переможцем тільки у вигадках і «мареннях», які гальмують розвиток. Відповідно до створеної П. Блонським концепції трудової школи, учні мають вивчати світ цілісно. До цілісності педагог зараховував: життя, працю, відносини між людьми, явища і предмети. Цікаво, що для активізації навчального процесу педагогом був запропонований генетичний метод, сутність якого полягає в тому, що навчання має відбуватися відповідно до фаз розвитку дитини. Навчання має бути поетапним, а розширення досвіду – поступовим (від мікросередовища до макросередовища). Для того, щоб наблизити навчання до життя, П. Блонський пропонував вивчати знаряддя праці на практиці.

П. Блонський підкреслював, що суспільству необхідні не «вчені секретарі», а інженери, техніки, майстри, механіки, хіміки, комерсанти, агрономи тощо. Педагог зазначав, що викладачі вищих спеціальних училищ того часу скаржилися на недостатню підготовку учнів у вивченні спеціальних предметів. Саме у вищих спеціальних училищах, як вказував П. Блонський, повинні вчитися вищі службовці індустрії, тоді як у професійних училищах – середні службовці. Вчений писав про необхідність і доцільність створення покрокової системи попередньої підготовки майбутніх діячів індустріального століття: «Першим кроком було ... створення реальних училищ, оновлення гімназійної програми і введення природознавства, а наступним, більш поглибленим – поліфуркація гімназії» [1, с. 15]. Розглядаючи необхідність поліфуркації старших класів середньої школи, П. Блонський вказував на необхідність зміни завдань і програм школи, самого методу школи (наочність і активність), на підготовку «реальних діячів» [1, с. 15].

Також нам імпонує ідея П. Блонського щодо необхідності у процесі навчання враховувати природні вроджені якості дитини. Педагог писав про значення наслідувальних ігор дитини (від 3

до 8 років) – драматичне і конструктивне. При цьому значення конструктивного наслідування, як зазначав П. Блонський, є очевидним: так дитина активно ознайомлюється з кожною справою або професією, користуючись у спрощеному вигляді одним із найважливіших законів педагогіки – вчися робити через цю ж роботу. Саме цей закон, як підкреслював вчений, є єдиним правильним напрямом у навчанні розуміння. При драматичному наслідуванні, як писав педагог, дитина часто користується замість реальних предметів і актів образами, символами і фактами, і за допомогою уявних предметів і символічних рухів може відтворити все (приклад, шуми і рухи локомотива, мовчазне мистецтво міма тощо) [1, с. 18]. Зазначимо, що для дітей дошкільного віку ідеї П. Блонського досі співзвучні й у нашу постіндустріальну епоху, як і його погляди на трудову початкову школу. Так, початкова трудова школа мислилася педагогом як трудова дитяча кооперація, що розвивалася в рамках домашньої праці і організовувалася у процесі поділу праці для більш успішного досягнення єдиної спільної мети. Педагог наполягав на необхідності урізноманітнення і зміни праці для кожного учасника дитячого трудового колективу. На думку вченого, вихідною точкою є дитячий інтерес до господарювання, а також прагнення дитини до продуктивної праці [1, с. 19]. П. Блонський вказував, що успіх цього прагнення безпосередньо залежить від знарядь і способів праці, узгоджуючи це спостереження з віковими особливостями учнів від 8 до 13 років: «... у підлітковому віці надзвичайно розвинений інтерес саме до інструментів: типові дитячі визначення – інструментальні (предмет визначається через вживання і дію предмета) і притому пов'язані з активністю дитини («дай, спробую що-небудь зробити ним»). Цим визначається зміст початкової освіти: поступове вдосконалення знарядь і способу праці для досягнення максимально продуктивної праці» [1, с. 19]. Підкреслюючи, що така постановка проблеми виключає можливість дитячої трудової кооперації у рамках домашньої праці, педагог вказував, що знаряддя, предмети, спосіб праці мають спрямовуватися від праці до природознавства (предмети природи), з одного боку, а з іншого – до соціальної культури на основі прогресу засобів виробництва.

Для юнацького вікового періоду (з 14 років) П. Блонський вважав необхідним навчання на фабриках або заводах. Обстоюючи думку про те, що у стінах звичайної школи юнацтво утримувати нерационально й утопічно, педагог писав про те, що фабрична праця може бути настільки ж чистою і добре обставленою, і навіть кращою, ніж праця домашня: «Там, де дорослі

будуть працювати, підлітки і юнаки будуть учитися, і на фабриці-школі буде виховуватися робітник-учений. Фабрики і заводи – великі скарбниці вищих перемог людського розуму над природою, і тільки корислива низька людина зробила їх акумуляторами невігластва, бідності та поту» [1, с. 19]. Визначимо основну тезу П. Блонського, що розкриває організацію трудового навчання та значущість усвідомленого вибору профілю навчання в індустріальну епоху: «Ігри серед трудової обстановки – для дитини, домашня трудова кооперація – для отрока, індустрія – для юнака» [1, с. 20].

Розробляючи програму для навчання у трудовій школі першого ступеня, педагог вказував на необхідність вивчення професій протягом декількох місяців за певною класифікацією. Вихідною точкою, на його думку, є професії, що необхідні для існування людини: булочник, торговець, прикажчик, кравець, швець, коваль, палітурник, складач, столяр, слюсар, службовець, лікар тощо. Для ознайомлення з такими професіями П. Блонський пропонував проводити екскурсії до майстерень та інших місць упродовж одного місяця. Протягом двох наступних місяців педагог пропонував змінити погляд «споживача на виробника», внести до такої роботи різноманітність, надати їй етичного характеру. Для цього П. Блонський запропонував таку систему: 1) небезпечна праця (покрівельники, солдати, льотчики, пожежні, пильщики, копачі колодязів, моряки, машиністи); 2) важка праця (носильники, сестри милосердя, каменотеси, шахтарі, ломовики, цегельники, крющники); 3) нездорова праця (папіросник, сажотрус, складач, фарбувальник, чистильник, охоронець); 4) жіноча й дитяча праця; 5) невідома дитині праця; 6) зовні легка, зовні нудна, зовні чорна й зовні даремна праця; 7) домашні роботи, робота матері і дитини вдома; 8) Різдво, свята, радість та горе в домі (іменини, весілля, отримання заробітку; похорон, хвороба і смерть, потреби). Методами для ознайомлення з такими професіями педагог називав екскурсії, оповідання, ілюстративні роботи [1, с. 59].

Питання диференціації у шкільному навчанні, зокрема у школах різних типів, розглядав і М. Чехов – прихильник упровадження ідей активно-трудова школи. Він відзначав, що з 1923 року почали з'являтися промислові школи, клуби для підлітків, школи фабрично-заводського учнівства [7, с. 66].

Зовсім новим типом навчального закладу, як писав М. Чехов, не передбаченим положенням про єдину трудову школу, стали і робочі факультети. На цих факультетах були молодші, підготовчі відділення, куди приймали підлітків (13-17 років). Учений підкреслював, що питання

про об'єднання цих навчальних закладів в одну систему зі встановленням певних співвідношень між ними було справою майбутнього, і що в 1929 році не було щодо цього жодних положень [7, с. 66]. Наголошуючи на назрілому на той час питанні про так звані «нахили шкіл» – сільськогосподарський, індустріальний, ремісничо-кустарний, М. Чехов зазначав, що саме середовище, де виникає школа, має визначати, який нахил буде провідним для тієї чи іншої школи. Він вказував, що реалізувати ідеальну мету – побудувати школу індустріального типу – неможливо, і саме це змусило більшість педагогів звернутися до школи з сільськогосподарським ухилом і визнати її права на існування в усіх районах, де переважало землеробське населення. Інший тип нахилу – кустарно-ремісничий, має розбудовуватися в тих містах, які не мають фабрик і заводів або не мають їх у достатній кількості для обслуговування шкіл. Школи ж індустріального нахилу, на думку М. Чехова, повинні були залишитися в районах фабрик і заводів або поблизу від них [7, с. 116].

Ідеї організації диференціювання освіти в політехнічній школі, зміст її навчальних предметів і ряд організаційних моментів, наприклад, таких, як заперечення стабільних навчальних планів, були висунуті у працях автора теорії відмирання школи – В. Шульгіна, а також відомої вченої – М. Крупеніної [4]. Ці науковці вважали, що педагогіка повинна вивчати не тільки організований вплив на розвиток особистості, а й враховувати стихійний вплив соціуму. Стверджуючи необхідність створення школи, яка є відкритою для соціуму, В. Шульгін покладав на педагогіку функцію організації всього соціального середовища з метою виховання [8]. Однак згодом цю теорію визнали утопічною, що знайшло відображення у критичній роботі Г. Ільїна та Е. Ціпхес «Про антиленінську теорію “відмирання школи”» [3, с. 7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у проаналізованих нами педагогічних працях певною мірою розкрито сутність ідеї диференціації навчання учнів основної школи, з'ясовано організаційно-педагогічні умови, які охоплюють принципи, форми та методи процесу допрофільної підготовки. Разом із тим, для створення цілісної системи допрофільної підготовки учнів основної школи на сучасному етапі необхідно приділяти увагу проблемі (як на теоретичному, так і на практичному рівні) розробки для кожного учня індивідуальної траєкторії подальшого навчання та вибору ним професії відповідно до потреб особистості та суспільства, на що і буде спрямоване наше подальше дослідження.

Список використаних джерел

1. Блонский П.П. Трудовая школа / П. П. Блонский. – М.: Лит.изд.отдел Народного Комиссариата по Просвещению, 1919. – (Серия по теории и практике единой трудовой школы). – Ч. 1. – 1919. – 114 с.
2. Ефимова Е.В. Педагогическая поддержка выбора профиля обучения выпускников основной школы : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Ефимова Елена Валерьевна. – М., 2011. – 225 с.
3. Ильин Г.Д. Об антиленинской теории «отмирания школы» / Г.Д. Ильин, Э.М. Цимхес. – М. : Гос. учеб.-педагог. изд-во, 1931. — 62 с.
4. Крупенина М.В. В борьбе за марксистскую педагогику / М.В. Крупенина, В.Н. Шульгин / Науч. пед. ин-т методов школьной работы. – М.: Работник просвещения, 1929. – 187 с.
5. Мелекесова Р.М. Предпрофильная подготовка учащихся основной школы на основе образовательных проб : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Роза Муслухетдиновна Мелекесова. – Ижевск, 2011. – 21 с.
6. Чепикова Е.В. Педагогические условия формирования профильной направленности личности учащихся : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Чепикова Елена Васильевна. – Смоленск, 2008. – 23 с.
7. Чехов Н. В. Типы русской школы в их историческом развитии / Н. В. Чехов. – М.: Изд-во «Мир», 1923. – 150 с.
8. Шульгин В. Н. На пути к политехнизму (Статьи и речи по вопросам политехнизма) / В. Н. Шульгин. – М. : Работник просвещения, 7 тип. Мосполиграфа «Искра революции», 1931. — 170 с. – [2 стр]. – (Б-ка за политехнизм в школе).

References

1. Blonskyi P. P. (1919). *Labor School*. Moscow: Literary publishing department of People's Commissariat of Enlightenment. (Series on the theory and practice of the unified labor school). P.1. [in Russian].
2. Efimova E. V. (2011). *Pedagogical support of the profile selection of basic school graduates training: thesis for the degree of Candidate of pedagogical sciences: specialty 13.00.01 - General pedagogy, history of pedagogy and education*. Moscow. [in Russian].
3. Ilyin G. D. (1931). *On Leninist theory of the «school decline»*. Moscow: State educational-pedagogical publishing house. [in Russian].
4. Krupenina M. V. (1929). *In the struggle for the Marxist pedagogy*. Scientific and pedagogical institute of school work methods. Moscow: Rabotnik Prosveshcheniya. [in Russian].
5. Melekesova R. M. (2011). *Pre-profil' training of basic school students based on educational samples: abstract of thesis for a Candidate degree in pedagogical sciences: specialty 13.00.01 - General pedagogy, history of pedagogy and education*. Izhevsk. [in Russian].
6. Chepikova E. V. (2008). *Pedagogical conditions of formation of students' personality profile orientation : abstract of thesis for a Candidate degree in pedagogical sciences: specialty 13.00.01 - General pedagogy, history of pedagogy and education*. Smolensk. [in Russian].
7. Chekhov N. V. (1923). *Types of Russian schools in their historical development*. Moscow: «Mir». [in Russian].
8. Shul'gin V. N. (1931). *On the Road to polytechnical (Articles and Speeches on polytechnical issues)*. Moscow: Rabotnik prosveshcheniya, 7 typography of Mospoligraf «Iskra of Revolution». [in Russian].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Шевченко Юрій Васильович
Василівська гімназія «Сузір'я»
вул. Шевченка, 82, м. Василівка,
Запорізька обл., 71600, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i11.751

Надійшла до редакції: 20.11.2013 р.

Прийнята до друку: 17.12.2013 р.